SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

O‘QUVCHILARNING O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Pazilov Azizbek Nuriddinovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi 4-kurs talabasi

azizbekpazilova@gmail.com

Abdixodirova Go‘zal Erali qizi

Ilmiy rahbar, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Pedagogika fakulteti, Umumiy pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

gozalabdixodirova@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirishning zamonaviy usullari pedagogik va psixologik tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi. O‘qish savodxonligining mazmuni va tarkibiy qismlari yoritilib, o‘qish strategiyalariga o‘rgatish, o‘zaro o‘qitish (reciprocal teaching), keng qamrovli o‘qish (extensive reading), lug‘at ustida tizimli ishlash, tanqidiy o‘qish va raqamli vositalardan foydalanish usullarining samaradorligi ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, mazkur usullarni xorijiy tillarni o‘qitish jarayonida qo‘llash imkoniyatlari ko‘rsatilib, o‘qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar

o‘qish savodxonligi, o‘qishni tushunish, o‘qish strategiyalari, o‘zaro o‘qitish, keng qamrovli o‘qish, metakognitiv ko‘nikmalar, tanqidiy o‘qish, raqamli savodxonlik.

Kirish

Bugungi kunda axborot oqimi shiddat bilan o‘sib borayotgan bir sharoitda o‘quvchining matnni shunchaki o‘qiy olishi emas, balki uni tushunishi, tahlil qilishi, baholashi va olingan ma’lumotni hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va “Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot strategiyasida ta’lim sifatini oshirish, yoshlarda zamonaviy

kompetensiyalar va mustaqil fikrlashni shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [1; 2]. O‘qish savodxonligi aynan shu kompetensiyalarning poydevori hisoblanadi, chunki o‘quvchi deyarli barcha fanlar bo‘yicha bilimni matn orqali egallaydi.

Xalqaro baholash tadqiqotlari, xususan, PISA va PIRLS dasturlari o‘qish savodxonligini ta’lim sifatining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri sifatida qaraydi [3; 4]. Shu bilan birga, amaliyotda o‘quvchilarning matnni mexanik o‘qib bera olishi, ammo uning mazmunini tushunmasligi, undan xulosa chiqara olmasligi yoki turli manbalardagi ma’lumotni solishtira olmasligi holatlari keng uchraydi. Bu esa o‘qitishning an’anaviy usullarini zamonaviy yondashuvlar bilan boyitish zaruratini ko‘rsatadi. Maqolaning maqsadi – o‘qish savodxonligini rivojlantirishning zamonaviy usullarini tahlil qilish va ularni amaliyotda qo‘llash yo‘llarini aniqlashdir.

1. O‘qish savodxonligining mazmuni va tarkibiy qismlari

Xalqaro tadqiqotlarda o‘qish savodxonligi matnlarni tushunish, ulardan foydalanish, ularni baholash va ular haqida mulohaza yuritish hamda o‘qishga faol jalb bo‘lish qobiliyati sifatida ta’riflanadi. Bunda o‘qishning maqsadi shaxsning o‘z maqsadlariga erishishi, bilim va imkoniyatlarini kengaytirishi hamda jamiyat hayotida ishtirok etishi bilan bog‘lanadi [3]. Demak, o‘qish savodxonligi faqat texnik o‘qish ko‘nikmasi emas, balki murakkab, ko‘p qirrali kompetensiyadir.

“O‘qishning oddiy modeli” (simple view of reading) nazariyasiga ko‘ra, o‘qishni tushunish ikki asosiy komponent: so‘zlarni to‘g‘ri va ravon tanish (dekodlash) hamda og‘zaki nutqni tushunish qobiliyati ko‘paytmasi sifatida namoyon bo‘ladi [5]. Ulardan biri yetarli rivojlanmagan bo‘lsa, o‘qishni tushunish ham past bo‘ladi. Shu sababli o‘qish savodxonligini rivojlantirishda ravon o‘qish, lug‘at boyligi, fonologik va grammatik bilimlar, matn tuzilishini anglash hamda tushunishni nazorat qilish ko‘nikmalari birgalikda shakllantirilishi lozim.

Ta’lim amaliyotida o‘qish savodxonligini uch bosqichda ko‘rib chiqish qulay: birinchi bosqich – matndagi ma’lumotni topish va aniq ifodalangan fikrni tushunish; ikkinchi bosqich – matn mazmunini sharhlash, xulosa chiqarish va qismlarni o‘zaro bog‘lash; uchinchi bosqich – matnning ishonchliligi, muallif maqsadi va uslubini baholash, uni o‘z

bilimi va tajribasi bilan solishtirish. Zamonaviy usullar, asosan, ikkinchi va uchinchi bosqichdagi ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan.

2. O‘qish savodxonligini rivojlantirishning zamonaviy usullari

Birinchi yo‘nalish – o‘qish strategiyalariga ochiq va izchil o‘rgatish. Duke va Pearson tadqiqotlarni umumlashtirib, o‘qishni tushunishni rivojlantirishda oldindan taxmin qilish, o‘qish jarayonida savol berish, o‘qiganini o‘z so‘zlari bilan qisqacha bayon etish, tasavvur qilish va tushunish buzilganda uni tuzatish kabi strategiyalarga aniq o‘rgatish samarali ekanini ko‘rsatgan [6]. Bunda o‘qituvchi avval strategiyani o‘zi namoyish etadi (“ovoz chiqarib fikrlash”), so‘ng uni o‘quvchilar bilan birgalikda qo‘llaydi va oxirida mustaqil ishlashni ta’minlaydi. Bu ketma-ketlik L.S. Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi g‘oyasiga mos bo‘lib, o‘quvchiga beriladigan yordam asta-sekin kamaytirib boriladi [12].

Ikkinchi yo‘nalish – o‘zaro o‘qitish (reciprocal teaching) usuli. Palincsar va Brown taklif qilgan ushbu usulda o‘quvchilar kichik guruhlarda matnni o‘qiydi va navbat bilan o‘qituvchi rolini bajaradi: savol beradi, mazmunni umumlashtiradi, tushunarsiz joylarni aniqlaydi va keyingi mazmunni taxmin qiladi [7]. Mazkur to‘rt harakat o‘quvchida o‘z tushunishini nazorat qilish, ya’ni metakognitiv ko‘nikmalarni shakllantiradi. Usulning afzalligi shundaki, u o‘quvchini matn bilan passiv emas, balki faol ishlashga undaydi va hamkorlikdagi o‘rganishni rag‘batlantiradi.

Uchinchi yo‘nalish – o‘qishga qiziqish va jalb bo‘lishni oshirish. Guthrie va Wigfield fikricha, o‘qishga bo‘lgan ichki motivatsiya, matnni tanlash imkoniyati, qiziqarli va mazmunli topshiriqlar hamda hamkorlik o‘quvchining o‘qishdagi faolligi va natijalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi [8]. Shu nuqtai nazardan keng qamrovli o‘qish, ya’ni o‘quvchilarga o‘z qiziqishi va saviyasiga mos kitoblarni erkin tanlab, ko‘p o‘qish imkonini berish usuli muhim o‘rin tutadi. Krashen bunday erkin o‘qishning lug‘at boyligi, yozma nutq va o‘qishni tushunishga ijobiy ta’sirini ko‘rsatuvchi tadqiqotlarni umumlashtirgan [9]. Maktab kutubxonasi, sinfdagi kitob burchagi, “o‘qish kundaligi” va kitob muhokamasi kabi shakllar shu maqsadga xizmat qiladi.

To‘rtinchi yo‘nalish – lug‘at ustida tizimli ishlash. Matnni tushunish ko‘p jihatdan o‘quvchining lug‘at boyligiga bog‘liq bo‘lgani uchun so‘zlarni faqat ro‘yxat ko‘rinishida

emas, balki kontekstda, turli mashqlar va qayta uchrashuvlar orqali o‘rgatish lozim. Beck va hamkasblari “puxta lug‘at” (robust vocabulary) yondashuvida so‘zning ma’nosini tushuntirish, uni turli vaziyatlarda qo‘llash va o‘quvchilarni so‘z bilan faol ishlashga jalb etishni tavsiya qiladi [11]. So‘z ustida bunday chuqur ishlash matnni tushunish uchun mustahkam zamin yaratadi.

Beshinchi yo‘nalish – tanqidiy o‘qish va bir nechta manbalar bilan ishlash. Zamonaviy o‘quvchi internetda turli, ba’zan bir-biriga zid ma’lumotlarga duch keladi. Shuning uchun o‘quvchilarga muallif maqsadini aniqlash, faktni fikrdan ajratish, manbaning ishonchliligini baholash va bir mavzudagi bir nechta matnni solishtirish ko‘nikmalarini berish zarur [3]. Bu maqsadda “Venn diagrammasi”, “T-jadval”, “fakt va fikr” jadvali, klaster va nishonli savollar kabi grafik organayzerlar hamda “Insert”, “Zig-zag” singari interfaol usullardan foydalanish mumkin [13].

Oltinchi yo‘nalish – raqamli vositalardan foydalanish. Elektron kitoblar, audio matnlar, interaktiv o‘qish platformalari, onlayn lug‘atlar va test ilovalari o‘qish jarayonini individuallashtirish va tezkor teskari aloqani ta’minlash imkonini beradi. Mayerning multimedia orqali o‘rganish nazariyasiga ko‘ra, matn va tasvirni o‘rinli uyg‘unlashtirish tushunishni yaxshilaydi, ammo ortiqcha va bir-biriga bog‘lanmagan elementlar aksincha, o‘quvchi diqqatini chalg‘itadi [14]. Shu sababli raqamli vositalar o‘qitish maqsadiga xizmat qilishi, o‘qituvchi tomonidan puxta rejalashtirilishi kerak.

3. Xorijiy til darslarida qo‘llanilishi

Xorijiy tilda o‘qish o‘quvchidan ona tilidagi o‘qishga nisbatan qo‘shimcha kognitiv kuch talab qiladi, chunki bunda til bilimi cheklangan sharoitda matnni tushunish kerak bo‘ladi. Shu sababli yuqoridagi usullar xorijiy til darslarida ayniqsa dolzarbdir. Day va Bamford keng qamrovli o‘qishni xorijiy tilni o‘rgatishda qo‘llash uchun o‘quvchi saviyasiga mos, tushunarli va qiziqarli matnlarni tanlash, o‘qishni mustaqil va ko‘p hajmda tashkil etish kabi tamoyillarni ishlab chiqqan [10]. Bunda soddalashtirilgan (graded) o‘quv kitoblari o‘quvchiga lug‘at qidirishga ortiqcha vaqt sarflamasdan, o‘qishdan zavq olgan holda ko‘p o‘qish imkonini beradi.

Darsda o‘qish jarayonini odatda uch bosqichga bo‘lib tashkil etish maqsadga muvofiq. O‘qishdan oldin mavzuga oid sarlavha, rasm yoki savollar asosida o‘quvchilarning

mavjud bilimi faollashtiriladi va asosiy so‘zlar tanishtiriladi. O‘qish jarayonida o‘quvchilar taxmin qiladi, savollarga javob topadi va tushunarsiz joylarni belgilaydi. O‘qishdan keyin esa matnni qisqacha bayon etish, muhokama qilish, o‘z fikrini bildirish yoki yozma topshiriq bajarish kabi ishlar amalga oshiriladi. Bunday yondashuv o‘qishni alohida emas, balki tinglash, gapirish va yozish bilan uyg‘un holda rivojlantirishga imkon beradi va innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish talablariga mos keladi [13].

4. Amaliy tavsiyalar

Tahlil natijalariga ko‘ra, o‘qish savodxonligini rivojlantirishda quyidagilarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq: birinchidan, o‘qish strategiyalarini (taxmin qilish, savol berish, umumlashtirish, tushunishni nazorat qilish) alohida mavzu sifatida ochiq o‘rgatish va ularni turli fanlarda izchil qo‘llash; ikkinchidan, har bir darsda matn bilan ishlashni “o‘qishdan oldin – o‘qish jarayonida – o‘qishdan keyin” tuzilmasida tashkil etish; uchinchidan, o‘zaro o‘qitish usulini kichik guruhlarda muntazam qo‘llash; to‘rtinchidan, o‘quvchilarga kitob tanlash imkoniyatini berib, haftalik erkin o‘qish vaqtini ajratish va o‘qish kundaligini yuritish; beshinchidan, yangi so‘zlarni kontekstda o‘rgatish va ularni takroran qo‘llashga imkon beradigan mashqlar tuzish; oltinchidan, o‘quvchilarni bir mavzudagi bir nechta matnni solishtirishga, manba ishonchliligini baholashga o‘rgatish; yettinchidan, raqamli vositalardan o‘qitish maqsadiga mos ravishda foydalanish va o‘quvchilarning o‘qish natijalarini muntazam kuzatib borish.

Xulosa

O‘qish savodxonligi o‘quvchining ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyati va hayot davomida mustaqil o‘rganish qobiliyatini belgilovchi asosiy kompetensiyadir. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, o‘qish strategiyalariga ochiq o‘rgatish, o‘zaro o‘qitish, keng qamrovli o‘qish, lug‘at ustida tizimli ishlash, tanqidiy o‘qish va raqamli vositalardan maqsadli foydalanish o‘quvchilarda matnni chuqur tushunish va uni baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Xorijiy til darslarida bu usullar o‘quvchining lug‘at boyligini oshirishga, til kompetensiyasini mustahkamlashga va o‘qishga qiziqishini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois o‘qituvchilar o‘qitishni matnni shunchaki o‘qitish bilan cheklamasdan, o‘quvchini o‘qish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradigan zamonaviy usullar asosida tashkil etishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. (Yangi tahriri). 2020-yil 23-sentyabr.

3. OECD. PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do. – Paris: OECD Publishing, 2019.

4. Mullis I.V.S., Martin M.O., Foy P., Hooper M. PIRLS 2021 International Results in Reading. – Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College, 2023.

5. Gough P.B., Tunmer W.E. Decoding, reading, and reading disability // Remedial and Special Education, 1986. – Vol. 7(1). – P. 6–10.

6. Duke N.K., Pearson P.D. Effective practices for developing reading comprehension // What research has to say about reading instruction. – Newark: International Reading Association, 2002. – P. 205–242.

7. Palincsar A.S., Brown A.L. Reciprocal teaching of comprehension-fostering and comprehension-monitoring activities // Cognition and Instruction, 1984. – Vol. 1(2). – P. 117–175.

8. Guthrie J.T., Wigfield A. Engagement and motivation in reading // Handbook of Reading Research. Vol. 3. – Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 2000. – P. 403–422.

9. Krashen S. The Power of Reading: Insights from the Research. 2nd ed. – Westport: Libraries Unlimited, 2004.

10. Day R.R., Bamford J. Extensive Reading in the Second Language Classroom. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

11. Beck I.L., McKeown M.G., Kucan L. Bringing Words to Life: Robust Vocabulary Instruction. – New York: Guilford Press, 2002.

12. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978.

13. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar (pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar). – Toshkent, 2008.

14. Mayer R.E. Multimedia Learning. 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.